

CİLT 2

BAHAR 1414/1994

SAYI 1

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkilâb

İslâmî Bilgi Külliyyâtının Ruhundaki Yansımalar ve Yeni Bilimin Yükselişi*

*Mahmud Dâvudî***

Rönesans'tan itibaren bugünkü Batı medeniyetinin bilim alanında hâkim olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Batı'nın bilimdeki üstünlüğü muayyen bilim disiplinleriyle sınırlı olmaktan ziyade hem sözümona kat'i (fen) hem de beşerictimaî bilimleri baştan başa kaplayan bilimsel bir tahakkümdür. Batı bilimi, fizik, kimya, biyoloji, tıp, ekonomi, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlardaki uzmanlar için temel referanstır. Bu anlamda III. Dünya'nın ezilmişliği yalnızca ekonomik, sosyal ve endüstriyel alanlarda sözkonusu değildir. Aynı zamanda bilimsel-kültürel az gelişmişlikten veya bizim isimlendirdiğimiz şekilde "diğer az gelişmişlik"ten de muzdariptir (Davudî, 1988).

Bununla beraber, Batı biliminin Newton ve Descartes'ten sonraki müessir yükselişi, ondaki herşeyin doğru ve mükemmel olduğunu göstermez. Aslında, çatlakları daha görülebilir bir hale gelmektedir. Son zamanlarda Batılı, klasik bilimden yeni bilime doğru bir değişimi tecrübe etmeye başlamıştır. Klasik bilim, Copernicus, Kepler ve Newton'un gökcisimlerinin mekaniği, Galileo'nin yeni fiziğini ve Descartes'ın felsefesini çağırıştırıyordu. Newton ve arkadaşları dünyayı muazzam bir saat olarak kabul eden yeni bir bilimi savunurken, Descartes zihin ile madde arasına köklü bir ayırım getirdi. Geçmişle günümüz arasında herhangi bir fark telâkki edilmediği için, bu dünyanın kanunları zaman açısından tersine

* Mahmoud Dhaouadi, "Reflections into the Spirit of the Islamic Corpus of Knowledge and the Rise of the New Science," *AJISS*, Vol. 10, No. 2 (Summer 1993), ss. 153-164.

** Mahmoud Dhaouadi, Faculté des Sciences Humaines et Sociales, Université de Tunis l'da sosyologdur.

çevrilebilir -kanunlar- idi. Kanunlar belirleyici olduğu için hem geçmiş hem de gelecek tahmin edilebilirdi; yeter ki şu an bilinsin.

Doğmakta olan yeni bilim anlayışı, madde ile ruh arasındaki ayrımı ıslâh etmeye ve dünyanın, klâsik bilim tarafından temsil edilen, mekanik boyutunu değiştirme eğilimindedir. Bilim alanındaki bu yeni dünya görüşünün ortaya çıkmasına katkıda bulunan dört bilim adamı vardır: Niels Bohr (teorik fizikçi) James Lovelock (kimyager ve mucit), Rupert Shaldrake (bitki fizyoloğu) ve Ilya Prigogine (fiziko-kimyacı ve Nobel ödülü sahibi). Yükselen yeni dünya görüşünün manifestosu şu şekilde özetlenebilir bir hâl aldı: fizik bilimi biyolojik olaylara uygun hale getirilmeli ve Newtoncu devrim tarafından tümüyle ve ebediyen yasaklanmış olan sezgi ve niyet (anticipation and intentionality) için yer açılmalıdır. Bugün doğa, klasik bilimin oldukça büyük bir bölümünü içine alan insan ve insan olmayan ayrımını bertaraf eden bir anlam ve amaç ile dolmaktadır. Tabiat artık anlaşılabilir mekanik güçlerin garip dünyası değildir. Bizler gibi canlı olup bizlerin de tâbi olduğu ilkelere göre işler.

Ayrıca, Prigogine'nin evren görüşü klasik bilim tarafından kabul edilen anlayıştan çok farklıdır:

Daha önce, küçük sebepler küçük sonuçlar doğurur görüşüne sahiptik. Doğrusal (linear) bir evren görüşümüz vardı. Ancak dengeden uzak bir evren aynı zamanda bir hayli gayri doğrusal (non-linear)dir. Çünkü evren dengeye yakın olsa idi daha sonra onu doğrusallaştırabilir ve böylece doğrusal denklemlere sahip olabilirdik. Üstelik, yalnızca büyük matematikçiler değil, herkes bilir ki doğrusal denklemlerin sadece bir çözümü vardır. Ancak dengeden uzak olarak birçok çözüme ulaşabilirsiniz. Bundan dolayı dengesiz bir evrenin keşfinde, klasik bilime nispetle zenginliği fevkalade olan bir evren keşfedebilirsiniz (Ideas Transcripts, 1985).

Yeni bilim taraftarlarınca serdedilen prensiplere ve genel görüşe binaen bazıları şu anda din ile bilim arasında bir uzlaşmanın mümkün olabileceğine inanmaktadırlar. Peder Thomas Berry der ki:

Şimdiki bilimsel araştırmalar, sübjektif düşünce ile objektif dünyanın birbirlerine tesir ettiği temel görüşünü dikkate almaktadırlar. Bunlar ise birbirleriyle etkileşerek bizim bilgi ve bilim dediğimiz şeyleri üretirler. Fakat bilim adamları bilgilerinin en az objektif olduğu kadar sübjektif de olduğu gerçeğinin farkına varmaya başlamıştır (a.g.e.).

Jacob Needleman karşılaşılan muayyen bazı şartlarda bilim ile din arasındaki uzlaşmayı makul görür:

Bilim ve dinin gerçek mânada birleşebilmesi için bunların önce şahsımızda bütünleşmesi gerekir. Bilim ve dini yeni teoriler ve yeni felsefeler sayesinde dışarıdan bütünleştiremezsiniz. Bu iki güç yalnızca birinde bütünleştirilerek entegre edilebilir, ki bu da gerçekten bir ruh terbiyesi işidir (a.g.e.).

Yeni bilimin getirdiği ümitlere rağmen, Modern Batı kültüründeki bilim ve dinin uzlaşma ve bütünleşmesinin başarıya ulaşabilmesi için hâlâ büyük bir çabam engeller mevcuttur. Aslında bu tür bir başarıya asla ulaşamayabiliriz.

İslâm'da Bilim ile Dinin Uzlaşması

Bilim ile din arasında bir ittifak oluşturmak için devam etmekte olan Batılı arayış (Prigogine, 1979) İslâm kültür ve medeniyeti için hallolmuş bir meseledir. İslâmî gelenekte din-bilim muhalefeti, düşmanlığı ve bölünmüşlüğü olmamıştır. İslâm biliminde ve müslüman bilginler arasında görülen bilim ve bilgi¹ arasındaki hem *akla* hem de *nakle* yer veren gerekli işbirliği, ilâhî, mistik ve dinî olanla, beşerî, maddî ve dünyevî olan arasındaki birlik ve ahengi göstermektedir. İslâm ikiliği kabul etmez ve böyle bir farklılıkta daha ziyade bir yakınlık ve birlik görür. İlmî görüşe göre dualizm (ikilik) maddeyi ruhtan ayırdığı için eşyanın tabiatına aykırıdır. Üstelik İslâmın en temel ilkesi olan birliği (*tevhid*) de ihlâl etmektedir. İçindeki herşeyle bu birliği yansıtan bu dünya ve kainat Tek Yaratıcı'nın eseridir.

Canlı varlıklar arasında gizli-aşikâr ihtilâf çatışma ve gerginlikler -inkâr edilemez- olduğu müddetçe, birliğin önemli prensiplerini kolay kolay ciddi bir şekilde zedeleyemezler. Erişemediği yer bırakmayan bu birlik fikrine dayalı olarak, bilim (bilgi) ile dinin bütünlüğü ve karışıklığı ile ilgili İslâmî geleneğin bir portresini takdim edeceğiz.

İslâmî bir bakış açısından, insan bilgisi ve biliminin ruhî bir boyutla içiçe olması gerekir. "Ruhî" ifadesi iki sebepten dolayı kullanılmaktadır. Birincisi, insan bilgi ve biliminin amacı incelenmekte olan şeyin maddî yönleri ile tahdit edilmemeli, maddî olmayan boyut da incelenmelidir. Ruhî yönler ile maddî olmayanın maddî yönleri birbirlerini *tamamlayıcı* olarak görülmelidir. İkincisi, Müslüman bilim adamları ve âlimlerinin İlahî âlem ile olan irtibatları dolayısıyla, İslâm'da insan bilgi ve biliminin ruhî yönü, insan bilgi ve biliminin namıta vasıtalar olmaları gereğini ima eder. Diğer bir ifadeyle, insan bilgi ve biliminin görevi yalnızca bu dünyadaki insanî ilişkilerin idaresi ile tahdit edilmemeli, aynı zamanda beşerî münasebet, tecrübe ve nihayet İlahî kurtuluş vesileleri olarak da hizmet etmelidir. İslâmî görüşe göre, insan bilgi ve bilimini "maneviyat"ın bu

(1) "Bilim" ve "bilgi" terimleri biraz farklı manalarda kullanılır. Beşerin, eşyayı, canlıları, tabii hâdiseleri ve emrine âmâde bütün diğer vasıtaları anlama uğraşı olması dolayısıyla bilginin mâna sahası daha geniştir. Araştırılmakta olan şeyin doğasını açığa vurmak için benimsediği özel metodoloji ve araçlar dolayısıyla bilim, daha sınırlı bir anlama sahiptir.

anlamından mahrum bırakmak eşyanın tabiatına aykırıdır. İnsan bilgi ve bilimini alıp sığ materyalist ifadelere hapsederek kullanmak, sadece bunların ufkunu daraltıp temel niteliklerini tahrif edecek ve "ruhî" olanla insan bilgisi ve bilimi tam olarak bütünleşmedikçe farklı konumu pek az mâna ifade edecek olan insanları küçük düşürecektir.

İnsan bilgi ve bilimine ruhî yönün dahil edilmesi hususundaki İslâmî ısrarı takdir edebilmek için her ikisinin İslâmî dünya görüşündeki yerini bilmeliyiz. Mesela, pozitivist bilim adamları, bilimin ruhî yönü üzerinde ısrarla durmanın büyük ihtimalle, İslâm'ın sonuç itibarıyla insanların elle tutulur-gözle görülür maddî dünyayı değiştirmede önemli rolü bulunan insan bilgi ve biliminin tabiatını anlamadaki sınırlılığına ya da bu konudaki büsbütün cehaletine bağlı olduğunu tartışmaktadırlar. Pozitivist iddia şöyle devam eder: İslâm insan faaliyetlerinin idaresinde insan bilgi ve biliminin kesin rolünü ve önemini tam olarak anlamadığı için, daha önemsiz bir unsur olan ruhsal boyutu vurgulamayı tercih eder.

Bununla birlikte, insan bilgi ve biliminin rol ve öneminin İslâm'da nasıl algılandığına dair, daha insafli bir inceleme çok açık bir şekilde böyle bir iddianın asılsız olduğunu gösterecektir. İslâmın en geniş anlamıyla insan bilgi ve bilimini insanların gündeminde en üst mevkiyi işgal eden çok önemli bir konumda gördüğünü belirtmekte kesinlikle bir mübalağa yoktur. Bu durum, Peygamber'e vahyedilen ilk Kur'ân âyetleri tarafından teyid edilmektedir. Bu ayetlerde açık bir şekilde bilim ve bilginin değeri söz konusu edilir ve övülür:

Yaratan Rabbi'nin adıyla oku! O insanı alaktan yarattı. Oku, Rabbin en büyük kerem sahibidir. O ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediğini öğretti. (Alâk sûresi [96]: 1-5).

Allah'ın Hz. Peygamber'e bilgi ve bilim öğrenmeye çalışmanın önemini vurguladığı çok açıktır. İslâmî bir bakış açısından, bu araştırma öğrenme vazifesi herkes için birincil önemde olmalıdır. Sosyo-psikolojik bakış açısına göre Peygamber'e en önemli mesaj ilk ilahî karşılaşma anında verilmiş olmalıdır. Çağdaş sosyal-psikologlar ilk etkinin insan hafızasında daha belirgin bir şekilde ve daha uzunca kaldığını iddia etmektedirler. İlk vahiy sırasında Peygamber'e okumak ve öğrenmek için yapılan ilk davet, şimdiye kadar insanlığa gönderilen en anlamlı tavsiyedir. Kur'ân'ın yaklaşık altıda birinde dolaylı ve dolaysız bir şekilde ele alınan bu ana mesaj, peygamberliğin devam ettiği yirmüç yıl boyunca genişletildi ve ihtimamla geliştirildi.

Pozitivistlerin bu arkaplana muhalif görünen iddiaları tüm inandırıcılığını kaybetmektedir. Bu tür hatalı bir ifade, genelde dine karşı bir önyargının ve özelde ise İslâm'a karşı koca bir cehaletin zorunlu bir sonucudur.

İslâm'da İnsan Bilgi ve Bilimi

İslâmın insan bilgi ve biliminin ruhî boyutunun öneminin tasdiki, maddî ve elle tutulur gözle görülür boyutlarının atlandığı veya dışlandığı anlamına gelmez. İslâmî görüş, genel olarak, bütün tek-boyutlu bakışlara muhalefet eder. İslâm'a göre insan bilgi ve bilimi, insanoğlu madde ve ruhtan mürekkep bir halde tecesüm ettirildiği (Hicr sûresi [15]: 28-9) ve bundan dolayı insan bilgi ve bilimi diye iki boyuta sahip olduğu için düalistik ve fakat birbirini tamamlayıcıdır.

Bununla beraber, bu iki boyut arasındaki kaçınılmaz etkileşim, madde ve ruhun faaliyette bulunan insan üzerinde aynı etki ve değere sahip olduğu anlamına da gelmez. Bilakis, üflenmiş İlâhî ruh tarafı, balçık tarafına üstündür. İnsanlığın sunî zekâ makinaları karşısında olduğu kadar tüm diğer canlılar karşısında da sahip olduğu tartışılmaz üstünlüğü, üflenmiş ilahî ruhtan kaynaklanmaktadır. Dil, zeka, düşünme, dinî inançlar, bilgi, bilim, kültürel değerler ve normlar gibi faktörler insanoğlunu tüm diğer mahlukâtan ayıran belli başlı insanî özelliklerdir.

Üstelik, insan bilgi ve biliminin maddî ve ruhî yönleri olması, onların eşit önem ve değeri taşıdıkları anlamına gelmez. İslâm'da, bilgi ve bilimin süregelen dinamik etkileşimleri baz alındığında ruhî boyut, maddî boyuttan daima üstün olmuştur. Ruhî boyut, üflenmiş ilahî ruhtan, maddî boyut ise balçıktan kaynaklandığı için bu tercihin kökleri epistemolojiktir. Bundan dolayı bu iki boyut yerine göre belirli bir öncelik taşıyarak birbirlerinin tamamlayıcısıdırlar.

Genel olarak Batı, rasyonel bilgi ve bilimin ruhî boyutunu lağvetmiştir. Batı, bilgi ve bilimi tek-boyutlu maddî bir hakikat olarak görme eğiliminde olup madde ve ruhun birleştirilmesi için isteksiz ve yeteneksizdir. Bunun tersine, İslâmî görüş ise dinamik olup, ruh ve maddeyi birleştirmek için oldukça isteklidir. Bu aynı zamanda Çinli yin-yang anlayışına da bir hayli uygundur. (Pessis-Pasternak, 1991). Daha önce de belirtildiği gibi, modern bilim -özellikle fizik bilimi- yin ve yang ruhu ile sürdürülen bir takım gelişmelere tanıklık etmektedir. Bohr'un tamamlayıcı kanunu ve Prigogine'nin dağıtıcı/parçalayıcı (dissipative) yapıları ve sistem teorisi, madde ve ruh karşıtlıklarını ortadan kaldırmak için yapılan teşebbüslerdir. Pek çok fizikçi, bilimsel gerçeklik üzerindeki dikkatlerini bu dinamik tarafa yöneltmek suretiyle, bilim adamlarını mistikler gibi görmeye başlayacaktır (a.y.).

İslâm'ın insan bilgi ve biliminin ruhî ve maddî boyutlarının bütünleştirilmesine önem vermesi bu boyutların esas unsurlarının analizi için elverişli bir du-

rum teşkil eder. Teklif edilen bu fikre, özellikle ve ilk karşı çıkacaklar bugünkü Batılı klâsik bilim adamları olacaktır. Zira ilkin, insan bilgi ve bilimi ile din arasında bir izdivaç kabulü imkânsız bir fikirdir. İkinci olarak ise, insan bilgi ve bilimi, evrensellik, nesnellik ve tarafsızlığı amaçlayıp, seçkinliğin dar kalıplarına, öznellik ve tarafgirliğin tuzağına düşmekten sakınmalıdır.

İlk sebep bize şaşırtıcı gelmemelidir. Zira Batı'nın modern bilgi ve bilim tarihi, Rönesanstan beri Hristiyan kilisesi ile münferit bilim adamları arasındaki geniş münakaşa ve gerginlikleri tedai ettirmektedir. Hemen hemen bütün modern disiplinlerdeki Batılı bilim adamları bu mücadeleyi kazanmak için insan bilgi ve bilimi ile dinî düşünce, teori ve ifadelerin bütünleştirilmesi fikrine karşı son derece düşmanca bir tutum sergilediler. Böyle bir görüş bugün bile hayat alanı bulamamaktadır. Dinî bir bakış açısından tartışılan, analiz edilen ve incelenen herhangi bir mevzu kötülenir ve derhal geçersiz ilan edilir. Zaten Batılı bilim adamları ve düşünürlere göre bütün dinler aynıdır.

Bununla beraber, sıra insan bilgi ve bilimi için gerekli olan nesnellik, tarafsızlık ve evrenselliğe geldiğinde bir şaşkınlık peydahlanır. Bu ihtiyaçlar izah edilir! Tam tarafsızlık ve nesnellik insan kapasitesinin uzağındadır (denilir). Bilim adamları ve düşünürler bütün insanların ileri gelenleridir! Fertler olarak, ilerde neler olacağını sezmek, teşhis etmek, anlamak ve izah etmek için onların peşinden gitmek bakımından onların bazı sınırlamaları vardır. Üstelik bilim adamları ve düşünürler toplumun aktörleri olarak sosyalleşmek zorundadırlar. Bu durum üç seviyede ele alınır: aile, toplum ve eğitim kurumları. İnsan bilgi ve biliminin tam tarafsızlık, nesnellik ve evrenselliğe ulaşacağı iddiaları bu sosyalleşme seviyeleri dikkate alındığında anlamsız kalacaktır. Çünkü, bu istek insanî bir ideal olup gerçekçi ve ulaşılabilir değildir.

Bu anlayış, insan bilgi ve biliminin tabiatı İslâmî felsefe ile tam bir ahenk içindedir. Son görüş ise belki bir alanla sınırlı olup öz olarak dargörüşlü kalmaktadır. (İsrâ sûresi [17]: 85). İslâmî bakış açısına göre, daha güvenilir bir insan bilgi ve bilimi yalnızca insan beyninin muhakeme kapasitesine ve insan zekasına bağlı kalmakla sağlamlaştırılmaz. Edgard Morin (1990)'in tâbiriyle, bilgi ve bilim nihayetinde karmaşık bir mahiyetin bilgi ve bilimidir. İnsanın şeylerin (eşyanın) bilimsel ve bilinebilir derinliğine girişi, üstesinden gelinemez bir meydan okuma olarak kalmıştır (Morin 1990). Bu hâl, İslâm'ın niçin insan bilgi ve bilimi ile, onun İlâhî tarafı arasında bir işbirliğini savunduğunun cevabıdır. Diğer bir ifadeyle, İslâmî bilgi ve bilim, insan muhakemesi (*akıl*) ile vahyedilmiş bilgi (*nakil*) arasındaki etkileşimin semeresi olmalıdır. İslâm, ruhî ve maddî boyutlar arasındaki diyalogu insan bilgi ve biliminin temel kurumu için ana ilke olarak görür. Batı'dan farklı olarak İslâm, bilgi ve bilime bölünmez bir bütün nazarıyla

baktığından ilahî ve beşerî bilgi ve bilim karşılıklı düşmanlıktan ziyade işbirliği ve bütünleşme içindedirler.

İslâm, Rönesanstan itibaren Batılı bilim adamları ve düşünürlerini karakterize eden, insan bilgi ve biliminin sekülerleşmesini kabul etmez. Zira insan bilgi ve biliminin ruhî, ilâhî ve metafizik boyutları bertaraf edilmek suretiyle insanın bilgi edinme ve bilime iştirak kapasitelerine temelinden saldırılmaktadır. Modern tabirlerle ifade edilirse, insanın sahip olduğu dil, düşünce, bilim, bilgi, din, kültürel değerler, normlar ve mitler gibi bir takım hayali (fantastic) ve karmaşık remizler bir tesadüften ziyade ilahi bir takdirin sonucudur. (Sâd sûresi [38]: 72-73). Kur'ân'a göre insanlar madde ve ruhtan yaratılmış olup, bu ruh dolayısıyla diğer mahlukâtın farklıdır.

“Üflenmiş ilahî ruh” insanlara bahşedilmiş olan engin bilgi kapasitesine atıfta bulunur. Daha önce de belirtildiği gibi, vahyedilen ilk Kur'ân ayetleri insanın öğrenmeye olan kabiliyetini araştırmasına matuf fitri hazırlık ve istidadını vurgular.

Okuma ve yazma şüphesiz yalnızca insanlara özgüdür. Üstelik okuma ve yazma insan bilgi ve biliminin ufkundaki olası bir gelişme ve genişlemenin de iki temel ve önemli araçtır.² Ayrıca, Kur'ân “Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti.” (Bakara sûresi [2]: 31) diye beyan eder. Bu ilahî irtibat, insanoğlunun insan bilgi ve biliminin sütunlarını keşfetmek, anlamak, açıklamak, kurmak ve yükseltmek için kullanabileceği temel kaynaktır. Bu ruhsal bağlantı, bilgi ve bilimin ruhî boyutlarının tanımına yer vermeyen Darwin'in Evrim Teorisi kaynaklı bugünkü Batılı görüşün karşısında durmaktadır.

Vurgulanan üflenmiş ilahî ruhu dikkatle incelemek bir bakıma bizi insan farklılığının temellerini daha iyi değerlendirmeye muktedir kılacaktır. Diğer bir ifadeyle, biz gerçekten müstesna ve biricik miyiz? Eğer cevap evet ise, bizi böyle kılan nedir?

Kur'ân'a göre insanoğlu üflenmiş ilahî ruh dolayısıyla biricik ve müstesna bir mahluktur. Bilginin keşfini, idrakini ve inşasını sağlayan engin insan kapasitesi kesinlikle üflenmiş ilahî ruhun ayırıcı tezahürlerinden biridir. İnsanoğluna neredeyse sınırsız bir şekilde bütün şeyleri (eşyayı) ve olayları keşfetmek için verilen hayrete şayan ve o derecede karmaşık kapasite ve bilgi sahaları, insan-dışı varlıkları ve suni zekâ makinelerini hayli geride bırakmaktadır.

(2) Okuma ve yazma melekesi (klâsik genel okur-yazarlık) hâlâ düşünme kabiliyetini geliştirmesi (entellektüel okur-yazarlık) bakımından modern elektroniğin sunduğu görsel ve işitsel tekniklerden daha üstün telâkki edilmektedir.

İnsanoğlunun bilme kapasitesinin gerekli kıldığı araştırma kapasitesi, bilmek ve öğrenebilmek için insanlığın engin kapasitesine sahip olmayan tüm canlı mahlukat ve suni bilgi makinaları üzerinde söz sahibidir (Russ 1980). Bu farklılık niçin insanlığın çok eski zamanlardan beri bu gezegenin efendisi olduğunu açıklar. İnsanlar ve diğer mahlukat arasındaki fark, her iki grubun bilme ve öğrenme kapasiteleri dikkate alınarak ikinci grup, grup etkileşim ve irtibatının uzun tarihi boyunca oldukça elverişsiz bir konuma yerleştirilmiştir.

Yeryüzünde Allah'ın halifesinin kim olduğu sorusu artık spekülatif ve felsefi bir sorudur. "Bilme ve öğrenme kapasitesi" ifadesi bu eski münakaşayı sona erdirmelidir. İslâmî bakış açısından, sınırsız bilgi kaynağı Allah'tır. Onun tarafından insanlığa tevcih edilmiş olan üflenmiş İlahî ruh ise ancak bilginin cüz'î bir miktarı olarak bahşedilmiştir (İsrâ sûresi [17]: 85). Bu sınırlı bilgi kapasitesidir ki Allah'ın halifesinin kim olduğunu belirler (Ahzâb sûresi [33]:72). Niçin insanlık böylesine tehlikeli bir sorumluluğu üstlendi? Cevap hiç de zor değildir: bilgi ve bilimi elde etmek için gerekli kapasiteyi haiz yegane varlık olduğundan, tek gerçek tercih yalnızca insanlık idi. Allah'ın insanoğluna ilka ettiği (üflenmiş) ilahî ruhun bir sonucu olan bu kapasite, İslâmî bakış açısından herşeyin ölçüsüdür. O'nun yeryüzündeki halifesi, O'nun bilgisinin en azından cüz'^ bir bölümünü paylaşan biri olmaktır. İnsanlığın Tanrı'ya çok benzeyen bir tür olarak tarif edilmesi bu anlamdadır.

Müslüman bilim adamları ve alimlerin çalışmalarında, insanın bilme ve öğrenme kapasitesinin özü ve kaynağı olan üflenmiş ilahî ruhu araştırmaları beklenmektedir. Bu, bizi klasik (ya da modern öncesi) müslüman bilim adamları ve alimleri arasında çok bilinen iki çerçeveye götürmektedir: a) İşlerinin başında Onun, insanlar ve diğer mahlukat karşısındaki sonsuz bilgi ve merhametini met-hederek Allah'a dua etmek, b) Kendi iddia, teori ve bilimsel araştırmalarını desteklemek için Kur'ân, hadis ve diğer kutsal metinlere gönderme yapmak. İbn-i Haldun'un sosyal bilim üzerine yazılmış meşhur eseri *Mukaddime* bu konuda iyi bir örnektir. Bu Arap sosyolog ve tarihçisi eserine Allah'a hamdederek başlar:

Allah'a hamdolsun! Güçlü ve Kudretli olan O'dur. Herşey O'nun yed-i kudretindedir. Hükümdarlık ve saltanat O'na aittir. En güzel isimler ve sıfatlar O'nundur. Herşey O'nun bilgisi dâhilindedir ve O herşeyden haberdardır. (İbni Haldûn, 1989).

İbn-i Haldun eserinin dördüncü bölümünde yerleşik şehir kültürüyle ilgilenir ve makul veriler ve deliller vasıtasıyla, aşırı yerleşiklik ve lüksün tanımladığı bir kültür olan ve kendisinin *taraf* diye isimlendirdiği şeyin sonunda şehirleri helâka götürdüğünü iddia eder. Yerleşik kültür ile şehirlerin helakı arasındaki karşılıklı ilişkiyle ilgi inandırıcı ve analitik tezini desteklemek için bu konu üzerindeki gözlemini te'kid eden Kur'ânî beyanı ileri sürmekte tereddüt göstermez.

Yazar şöyle der:

Bu Allah'ın ayetinin yorumudur. “Bir şehir veya bölgeyi helâk etmek istediği-mizde biz onun bolluklar içinde yaşayan cebbarlarına kötülüklerden sakınmayı emrederiz, onlar bizim buyruğumuzun tersine olarak fâsık kesilirler ve bununla cezaya çarpılmağa müstehak olurlar. Biz artık o şehir ve bölgeyi yer ile düz bir hâle getiririz.” (İsrâ sûresi [17]:16).

Hem duada hem de Kur'ân'a müracaatta iletilen mesaj birdir. İbn-i Haldun her türlü bilginin özüne, Allah'a ve O'nun vahyine ulaşmaya/dönmeye çabalamaktadır. Bu dönüş yağmur damlalarının göllere, denizlere, okyanuslara elhasıl kaynaklandığı yerlere vuslatı gibidir. İslâmî bir bakış açısından mutlak bilgi ve bilimin kaynağı ile münferit bilim adamları ve düşünürler arasındaki böylesi bir irtibat kopukluğu bilgi ve bilimin elde edilmesi sürecinde eşyanın tabiatına aykırı olan bir dalâlet halidir. Bu durum yağmur damlalarının ana kaynaklarına dönmelerini engellemek için uzaya engeller koymak kadar gayri tabiidir.

Müslüman bilim adamları ve düşünürlerin tüm bilgi kaynaklarına geri dönme kararı, şu yaygın ve meşhur Arap atasözüne bir hayli uygun düşmektedir: “Asl'a rücu fazilettir” (*er-rücu 'li'l-asl fadîleh*). Kesbî bilgi ve bilimin köklerinin sınırsız ilahî bilgi ve bilime dayandığı gerçeğinin farkında olmak, müslüman bilim adamı ve düşünürlerin ilmî ve bilimsel maceralarını ilahî bir boyuta ilhak eder. Bundan dolayı bilgi ve bilim insanoğlu ile bu dünyanın ötesindeki ilahî âlem arasında bir mübadele aracı haline gelir. Müslüman âlimlerin münacaatları, ilahî vahiyden alimane faydalanmaları ve bilimsel çalışmaları bir tür ibadet ve bütün bilgi ve bilimin Yarattıcı'sı olan Allah'a hamdın samimi bir ifadesidir.

İslâm'da bilgi ve bilim insanlar için necat ve fazilet araçlarıdır. Müslüman bilim adamı ve alimlerin çabaları doğa kanunlarının sınırlı keşfi ve insanlar tarafından bu kanunların kullanımı olarak tahdit edilemez. Daha fazla bilgi ve bilim iktisabı müslüman bilim adamı ve âlimleri sadece daha fazla Allah korkusuna sahip kılar. Bu konu Kur'ân'da şöyle geçer: “Kulları içinde ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar.” (Fâtır sûresi [35]: 28).

Bundan dolayı İslâmî bilgi ve bilimin ruhu Rönesans sonrası Batı bilgi ve bilimine muvafık değildir. Sekülerizasyon bugünkü Batı bilgi ve bilimi içinde dizginsiz kaldı ve Batılı bilim adamları ve düşünürler genellikle modern bilgi ve bilimi dinden ayrı tutmak niyetiyle dine karşı saldırgan ve düşmanca bir tutum takındılar.

Bilgi ve bilimi bu şekliyle görmek müslüman bilim adamı ve alimlerin İslâm inancını te'kid edip Allah'a yakınlık duymalarını kolaylaştırmaktadır. Batıdaki meslektaşları ise bilgi ve bilimden bütün ruhî yönleri çıkartıp sadece

tecrübî olan ve tecrübî olmayan bilgi üzerinde yoğunlaşmaktadır. İlgilendikleri konular hakkında birikmiş bilgi ve bilime başvurmak kadar, insanî ilişkilerin idaresi için olayları gözlem altında incelemekte, anlamaya çalışıp açıklamaktadırlar. Çoğu ateist olduğu için kurtuluş veya Allah ile irtibat onları ilgilendirmez. Netice itibariyle, ufuklarını beş duyularıyla algılayıp ölçebildikleri olaylar ile sınırlandırırılar.

İslâmî bakış açısında, insan bilgi ve bilimi yapmak, zaman, bilim adama veya âlim sayısı, kullanılan araştırma tekniklerinin kalitesi faktörlerinden bağımsız olarak maksat ve faaliyet alanı itibariyle daima sınırlı ve izafi kalmaktadır. Kur'an'da Allah'ın mutlak bilgisi ve ilmi ile insanlığın mahdut bilgi ve bilimi arasına çok belirgin bir hat çekilir: "... her bilgi sahibinin üstünde daha bir bilen vardır" (Yusuf sûresi [2]: 76), "(O), herşeyin yaratıcısıdır. O herşeye vekildir" (En'âm sûresi [6]: 102), ve "... size ilimden pek az bir şey verilmiştir." (İsrâ sûresi [17]: 85).

Bu farklılık, temem epistemolojik bir kıvrım olup, müslüman bilim adamları ve alimler arasında ruhî boyutu güçlendiren bir saiktir. Ayrıca Allah'ın bilgisi ve ilmi ile karşılaştırıldığında bilgi ve bilimlerinin ne derece sınırlı ve cüz'î bir alanda³ kaldığını hatırlatır. *Allâhu a'lem* (Allah en iyisini bilendir) ifadesi bütün İslâm dünyasında eğitim seviyesi ne olursa olsun bütün insanlar tarafından kullanılır. İbn-i Haldun'un Mukaddime'si de bu yargının dışında değildir. Buna rağmen, bu eserde mantık kullanımı, akılcılık, deneysellik işlenmekte ve Allah'ın ilminin/bilgisinin üstünlüğünü dile getiren pek çok tabir kullanılmaktadır: "Allah en iyisini bilendir", "Allah herşeyi bilen ve herşeyden haberdar olandır", "Allah doğrularla beraberdir" ve "Allah herşeyi bilendir" tâbirleri ancak bunlardan birkaçını teşkil eder.

"Allah en iyisini bilendir" ifadesi bir yandan ilahî hayat ile insanlığın ruhsal irtibatını devam ettirenken, bir yandan da müslüman bilim adamları ve alimlere yeni bilginin sürekli takip edilmesi ve araştırılmasına yönelik açık bir tutum sürdürmelerini telkin eder. Bilgi ve bilim, insanlık baki kaldığı ve durum ve anlayışını geliştirmekte ısrar ettiği müddetçe devam edecek olan ebedî bir hayat tecrübesi olduğu için asla son bulmaz. Böyle bir tavır (bilimsel anlayış olarak) durgunluğu ve nihai bilimsel sonuç ve bulgular prensibini kabul etmez. Kısacası, insan bilgi ve biliminin güvenilirliği nihayetinde şaibeli ve deneme niteliğinde kalmaktadır. Delilleri asla kesin değildir. İnsan bilgi ve bilimi, insan tecrübe ve ha-

(3) Bu anlayış, titizlikle ve çok derinlemesine ele alınıp iyice test edilen bilimsel bilgi dahil, insanın bütün bilgisinin şüpheli ve tecrübe kabilinden birşey olduğunu söyleyen Lloyd Eby'nin vardığı sonuçla oldukça benzerdir.

tasının bir sonucu olduğu için çoğu umdesi değişkendir. Kararsızlık, şüphelilik, seyyaliyet ve değişkenlik insan bilgi ve biliminin dinamik hareketlerini idare eden başlıca niteliklerdir.

Sonuç

Modern Batı bilgi ve bilimi münferit bilim adamları ve düşünürlerin değer ve kanaatleri tarafından kontrol edilmektedir. Böyle bir durum, bilgi ve bilimini İlahî kaynaklardan alan İslâma yabancıdır. Kur'ân'a göre insan daima bu dünya-daki tüm varlıkların iyiliği için çalışmalıdır.

Müslümanların daima şu meşhur ilkeye göre hareket etmeleri gerekir: *iyiliği emretmek, kötülükten men'etmek* (Âl-i İmrân sûresi [3]: 104). Müslüman bilim adamları ve âlimler, cehalet ve bilgisizlik gibi bir özür beyan edemeyecekleri için bu emri yerine getirmekle en fazla sorumlu olan kesimdir. Doğa ve toplum-da karşılaştıkları olayların olumlu-olumsuz bütün yönlerini araştırmaya davet edildikleri için bu ilke, müslüman bilim adamları ve alimler için kılavuz olmalıdır. Bu ilke teorik girişimlerde oldukça normal fakat bilimsel keşiflerin zararlı ve tahrip edici uygulamalarına işaret etmeye başlayınca büsbütün anormaldir. Nitekim böyle durumlarda, İslâm ahlâkiyâtı müslüman bilim adamları ve alimler için özgürlük alanı bırakmaz. Bu safhada "ne yapabilecekleri" meselesini geçip "ne yapmaları gerektiği" üzerinde yoğunlaşmalıdırlar.

İslâm'da alimlerin görevi peygamberlerin görevine bir hayli benzer. Bir hadis bu tellakkiyi açık bir şekilde dile getirir: "Âlimler peygamberlerin vârisleridirler." Bir başka ifadeyle, peygamberler, insanları insan hayatının ıslâhı için çalışmaya davet maksadyla gönderilmişlerdir. Başka bir ifadeyle insanlara, yalnızca insanlığın iyiliği için hizmet etme kararlılığıyla, zararlı insanî temayüllerin üstesinden nasıl gelineceğini öğretirler. Peygamberler de bilim adamları-âlimler de insanî görevlerinin ruhîboyutunu gerçekleştirmek için çalışırlar.

KAYNAKLAR

Canadian Broadcasting Corporation, "Ideas Transcripts: Religion and the New Science," Montreal: CBC, October/November, 1985.

Dhaouadi, M. "An Operational Analysis of the Phenomenon of the Other Underdevelopment in the Arab World and in the Third World," *International Sociology*, Vol.

3 No. 3 (1988).

Ibn Khaldun, *The Muqaddimah: An Introduction to History*, çev. F. Rosenthal, ed. N. J. Dawood, Princeton: Princeton University Press, 1989.

Morin, E. *La Pensée Complexe*, Paris: ESF ed., 1990.

Pressis-Pasternak, G. ed. "Le Zen physicien," *Faut-Il Brûler Descartes?* Paris, la Découverte, 1991.

Prigogine, I. *La Nouvelle Alliance: Metamorphose de la Science*, Paris: Gallimard, 1979.

Russ, J. *Savoir et Pouvoir*, Paris: Hatier, 1980.

Çeviren: Akif Demirci

